

JENEY JÁNOS

GRÓF TELEKI PÁL WILLIAMSTOWNI ELŐADÁSAI

KIVONAT: 1921 augusztusában gróf Teleki Pál elindult második amerikai útjára. Teleki már a béke megkötése előtt is Magyarország ügyét képviselte külföldön, többek között az amerikaiak felé, és most is ezt kívánta tenni Williamstownban is. Az ott működő Williams College-ban tartott előadás-sorozat Magyarország történelméről, gazdaságáról és politikai helyzetéről. Ezen előadások jól dokumentáltak, ugyanis a következő évben Teleki gróf, Lawrence Martin ezredes segítségével, megjelentette előadásainak leiratát egy könyvben, amelyet New Yorkban adtak ki. A kötet elkészítése nagy elismerést váltott ki az amerikaiak részéről, és Telekit mint nagy hazafit, az amerikaiak barátját és egy nagy tudású tudóst mutatták be. A könyv megjelenésének előkészítése az 1922-es év folyamán zajlott, ami alatt Teleki számos térképet juttatott el Amerikába, ami gyarapította a már Teleki által az amerikaiak részére juttatott Térképgyűjteményt. Ezeket a térképeket a megjelenés előtt átszerkesztették annak érdekében, hogy fekete-fehérben olvashatók legyenek. A tanulmány elkészítésében részt vett az Amerikai Földrajzi Társaság, az Amerikai Földtani Intézet és az amerikai külügyminisztérium egy tisztségviselője. Jelen tanulmány bemutatja a kötet megjelenésének körülményeit és azt, hogy milyen körülmények között jutott el Teleki Amerikába, hogy megtarthassa előadásait Magyarországról. A tanulmány betekintést ad a kötet tartalmába is.

KULCSSZAVAK: gróf Teleki Pál, Lawrence Martin, Isaiah Bowman, Williamstown, Trianon, népességföldrajz, gazdaságföldrajz, Amerikai Egyesült Államok

JÁNOS JENEY

PÁL TELEKI'S LECTURES IN WILLIAMSTOWN

ABSTRACT: In August 1921, Count Pál Teleki set off on his second trip to the United States. Teleki had already represented Hungary's cause abroad, amongst others towards the Americans, before the signing of the Peace Treaty of Trianon, and he intended to do the same in Williamstown. He gave a series of lectures on the history, economy and political situation of Hungary at Williams College. These lectures were well documented, since the following year Teleki published the transcripts of his lectures in a book, with the help of Lawrence Martin, which was published in New York. The production of this volume was highly acclaimed by the Americans, and Teleki was portrayed as a great patriot, a friend of the Americans and a brilliant scholar. Preparations for the publication of the book took place during the year 1922, during which Teleki sent several maps to the United States, enriching the collection of maps that he had sent earlier. These maps were edited before publication to make them readable in black and white. Three officials from the American Geographical Society, the American Geological Institute and the US State Department were involved in the preparation of the study. This paper describes the circumstances surrounding the publication of the volume and the circumstances under which Teleki arrived in the United States to give his lectures on Hungary. It also provides an insight into the contents of the volume.

KEYWORDS: Count Pál Teleki, Lawrence Martin, Isaiah Bowman, Williamstown, Trianon, population geography, economic geography, United States of America

Előszó

Az alábbi tanulmány a gróf Teleki Pál által 1921-ben tartott előadásokat foglalja össze. A leírt történelmi áttekintés nem egy olyan kutatás eredménye, amely az adott kort hivatott kutatni, hanem a Teleki előadásain elhangzottak összefoglalása. A tanulmány célja ezért nem az, hogy egy, a különböző korszakokról szóló kutatást összefoglaljon, hanem az, hogy ismertesse azt, hogy Teleki mit adott elő második amerikai útján a williamstowni Williams College-ban. Az előadások a MacMillan Company gondozásában 1923-ban jelentek meg *The Evolution of Hungary and Its Place in European History* címmel. Ebben a kötetben az előadások szövege szóról szóra le van írva. A tanulmány az előszó, a bevezetés és a *Teleki utazása az Egyesült Államokba* című fejezet kivételével ennek az angol nyelvű leiratnak az összefoglalója.

Bevezetés

Gróf Teleki Pál már az első világháború előtt nemzetközileg ismert földrajztudós volt. 1912-ben Cholnoky Jenővel együtt részt vett a „transzkontinentális expedíción”, így már ekkor voltak amerikai kapcsolatai. Teleki az első világháború végén a magyar békeküldöttség tagjaként készített és készítettett térképeket, amelyeket a magyar békeküldöttség kívánt használni. Ezek egy részét el is juttatta az amerikaiakhoz, így egyértelmű, hogy ezeket láthatták. Bár a döntéshozók nem vették figyelembe ezeket, Telekit meghívták az Amerikai Egyesült Államokba, és felkérték, hogy tartson előadásokat Magyarországról a Massachusetts államban található williamstowni Williams College-ban.

Teleki utazása az Egyesült Államokba

Teleki 1921 augusztusában utazott az Amerikai Egyesült Államokba. Ez volt az első lehetőség az utazásra, ugyanis a Trianonban 1920. június 4-én megkötött

béke 1921. július 26-án lépett hatályba, így addig a magyar állampolgárok számára nem volt lehetséges olyan országokba történő utazás, amelyekkel hadban állt. Ezt világosan mutatja, hogy a béketárgyalások idején Teleki megkísérelt beutazni Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságába, de megtagadták részére a beutazási engedélyt. Amerikába viszont már akkor utazott, amikor nem állt fenn a hadiállapot, így be tudott utazni.

Érkezésekor Isaiah Bowman, az Amerikai Földrajzi Társaság elnöke hagyott egy levelet az asztalán, amelyben üdvözölte Amerikában. Bár azt írta, hogy nagyon szeretne találkozni Telekivel, tájékoztatta, hogy mikor hol lesz, és abból kiderült, hogy Telekivel nem tud találkozni (Bowman Telekinek augusztus 11-én írt levele). Miután ezt a levelet arra a címre küldte, ahol Teleki Amerikában tartózkodott, így erre csak akkor válaszolhatott, amikor valóban odaért. A válasz 1921. augusztus 19-én érkezett. (Teleki Pál Isaiah Bowmannak augusztus 19-én írt levele). A további levelezésükből az is kiderült, hogy végül valóban nem tudták összehozni a találkozót.

Teleki Williamstownban tartott egy előadás-sorozatot. Ennek megszervezésében Lawrence Martin ezredes (később tábornok) segített Telekinek. Martin a könyv előszavában Telekit egy bátor hazafinak tartotta (Martin 1923, xiii–xiv.). Martin másfél évvel később segített az előadások leiratának a kiadásában, így a teljes tartalma ezeknek ismert az utókor számára. A kiadás végül *The Evolution of Hungary and Its Place in European History* című kiadványban jelent meg 1923 januárjában New Yorkban.

A magyar állam létrejötte

Teleki williamstowni előadásainak a célja, hogy bemutassa Magyarország helyzetét. Teleki az előadásaiban előbb bemutatja a Kárpát-medence földrajzát, így a hallgatók el tudják helyezni az országot, majd ezt követően mutatja be azt, hogy hogyan jött létre a magyar állam. A földrajzról szóló fejezetben bemutatja azt is, hogy a magyar állam létrejötte előtt milyen viszonyok voltak a Kárpát-medencében. Ebben a részben kiemeli a Kárpát-medence azon fontos tulajdonságát, hogy a határai még viszonylag gyenge erővel is könnyen megvédhetők, ugyanis

a Kárpátok gyűrűje egy nagyon jó pajzsot biztosít a védelmükre. Magyarország nyugati határa természetesen kevésbé látszik, ugyanis itt az Alpok keleti nyúlványai húzódnak, míg délen a síkság (Horvátországot ebbe az elemzésbe nem vette bele). Ezenkívül külön hangsúlyt fektet arra, hogy a Kárpátok gyűrűjén belül a vizek mind a medence belseje felé folynak, így ez mindig egy gazdasági-földrajzi egységet képez (Teleki 1923, 10–11.).

Ez valójában egy nagyon jó felépítése az előadás-sorozatnak, ugyanis a hallgatók megismerik azt a földrajzi alapot, amelyen Magyarország nyugszik, vagy legalábbis Trianon előtt nyugodott. Ezt követően mutatja be az ország államalapítását. Az előadás érdekessége, hogy a cím alapján egy pusztán történelmi előadásra számíthatnánk, de valójában ezt is földrajzi szempontból mutatja be. Mindjárt azzal kezdi, hogy a Mississippit a Tiszához hasonlítja. Az előadásai-ban később is megjelennek olyan párhuzamok, amelyekben a magyar földrajzi formációkat az amerikaiakhoz hasonlítja azt remélve, hogy az amerikai közönség így jobban érti. Az előadásokra készített olyan ábrákat is, amelyeken mérethűen összehasonlítja az Amerikai Egyesült Államok méretét az egykori Magyarország méretével. Ezen egyértelműen lehet látni, hogy akár a történelmi Magyarország is mennyivel kisebb, mint az Amerikai Egyesült Államok, és így megérthetik az amerikaiak, hogy valójában mekkora veszteséget szenvedett el Magyarország. Tehát már azon a ponton is, amikor még az ország létrejöttét mutatja be, már arra készíti fel a közönséget, hogy a nagyon friss trianoni tragédiáról fog beszélni. Érdekes, hogy a bemutatott ábrán már berajzolja a Trianon utáni határokat is (Teleki 1923, 6.). Ennek a résznek egyértelműen az a célja, hogy bemutassa azt, hogy amikor még nem egy hatalom alá tartozott a terület, addig hosszan tartó stabil államalakulatok nem alakultak a Kárpát-medencében, ezzel is bizonyítva azt, hogy a Trianonban Magyarországra kényszerített békefeltételek nem stabilitást fognak hozni, hanem sokkal inkább instabilitást és káoszt. Teleki ugyanakkor nem foglal állást a magyar nép eredetével kapcsolatban, helyette annyit mond, hogy több elmélet van, és megemlíti, hogy van, aki a nyelvet a finn nyelvvel hasonlítja össze, míg mások a török eredetet mutatják be (Teleki 1923, 29.). Ezeket ugyanakkor nem fejt ki. Előtte megemlíti a hunok, avarok és szkíták létét is, de ezeket sem részletezi, ugyanis ezt a részt csak egy rövid bevezetőnek szánja, amelyen keresztül is arra készíti fel a közönsé-

get, hogy egyrészt azt mutassa be, hogy a magyarság milyen régóta birtokolja a Kárpát-medencét, valamint azt, hogy a trianoni békediktátum által létrehozott helyzet mennyire irreális és mennyire tarthatatlan. A magyarok eredetének a bemutatását bár fontosnak tartotta, de közel sem annyira fontosnak, mint a trianoni tragédia tarthatatlanságát. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy ez egy olyan helyen megtartott előadás-sorozat, ahol nem ismerik Magyarországot, ezért fontos, hogy a közönség nagy vonalakban megértse a magyarok eredetét és azt, hogy ezer évig a magyarság uralta a Kárpát-medencét.

Kifejti azt is, hogy míg a magyarok előtt ott élő népek az erdőkben és a mocsarakban telepedtek le, addig a magyarok azon a területen, ahol gabonát tudtak termelni. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a magyarság már akkor is egy mezőgazdasággal foglalkozó nép volt, és kevésbé volt nomád, mint azon népek, akik a magyarság előtt éltek a Kárpát-medencében. A másik érv, amely Teleki szerint azt bizonyítja, hogy a magyarok kevésbé voltak nomádok, mint az előttük ott élő népek: a Dunántúlon a rómaiak által kifejlesztett magas színvonalú infrastruktúrát hasznosították, és az általuk létrehozott borászatokat is újraélesztették (Teleki 1923, 30.).

Leírja azt is, hogy a magyarságnak nemcsak háborús konfliktusai voltak a velük érintkező népekkel, hanem békés érintkezések is történtek, például a bizánciakkal és a bolgárokkal. Úgy gondolja, hogy ha mindenkivel csak háborúztak volna, akkor nem maradt volna meg a magyarság, ugyanakkor a letelepedett életmód és a mezőgazdasági művelés adta meg arra a lehetőséget, hogy integrálódjon a magyarság az európai népek közé. Kiemeli, hogy nagyon egyedülálló a magyarság történetében, hogy az első államalapító király nem egy másik birodalomtól kérte a magyar állam elismerését, hanem a római pápától. Ez garantálta Magyarország függetlenségét.

Míg előbb kifejti kicsit hosszabban a kereszténység felvételét, majd később rátér a Magna Chartára, és összehasonítja az Aranybullával. Ez azért nagyon fontos, mert a Magna Charta jól ismert az angolszász világban, másrészt az angolok a trianoni döntés előtt folyamatosan azt akarták hangsúlyozni, hogy a magyar alkotmány mennyiben más, mint az angol, miközben talán Európában ez a kettő hasonlított egymásra leginkább (Teleki 1923, 35.).

Később ebben a részben bemutatja, hogy a már létező magyar államba mikor és hogyan jöttek be a különböző nemzetiségek. A románok esetében leírja, hogy 1244 után kezdtek beszivárogni (Teleki 1923, 39.), így megdöntötte azt a narratívát, hogy Trianonban ősi román földet csatoltak Romániához, ugyanis azt már korábban elmondta, hogy a magyarok előbb ott voltak. Ezt követően már nagyon nagy vonalakban megy végig a magyar történelmen egészen a török hódoltságig. Erre viszont egy egész előadást szán, ugyanis külön kifejti, hogy a magyarországi etnikai viszonyok ekkor borultak fel. Bár Trianonnak valóban számos oka van, az kétségtelen tény, hogy Magyarország a világháború előtt egy soknemzetiségű ország volt, és fontos, hogy a külföldi közönség lássa azt, hogyan jöttek létre a nemzetiségi területek. Azt külön kiemeli, hogy az akkor létrejött Erdélyi Fejedelemség valójában egy magyar állam volt Erdély területén. Ez azért volt fontos, mert Trianonban a románok azt akarták bizonygatni, hogy ez valójában egy román terület volt. Fontosnak véli kiemelni Erdély és az angol, német, valamint holland területek közötti kapcsolatokat, kiemelve, hogy valójában Erdély volt a magyar kapcsolat ezekkel a területekkel. Ezt követően bemutatja a Habsburgok korszakát, és azt, hogy a török hódoltság után milyen elnéptelenedett volt az ország, amely a nemzetiségek további térnyeréséhez vezetett (Teleki 1923, 84.). Fontos, hogy végig nagy hangsúlyt fektet a nemzetiségi viszonyok változásának ismertetésére. Bemutatja, hogy az erdélyi románság mennyire gyarapodott ebben az időben. Ennek a fő oka a román beáramlás volt. Ugyanakkor a németek és a délszláv népek beáramlása is ekkor vált nagyon jelentőssé.

A Nagy Háború előtti és utáni Magyarország bemutatása

Az előadásainak nagy része természetesen nem a magyarság történelmét mutatta be, hanem az akkori jelenét. A történelmi áttekintés után részletesen rátért arra, hogy milyen volt Magyarország gazdasága a háború előtt. Teleki a XVIII. századi Magyarországot úgy írja le, mint az iparosodott Ausztria mezőgazdasági gyarmatát (Teleki 1923, 88.). Leírja, hogy nemcsak 1848-ban, hanem azt

megelőzően is folyamatosan ellenálltak az osztrák befolyásnak. Ugyanakkor azt is említi, hogy nagy gond volt 1848-ban, hogy a parasztok úgy kaptak földet, hogy nem voltak meg az eszközeik, hogy megmunkálják, míg a nemesség a föld elvesztésével tönkrement. Ők sokkal inkább az államigazgatásban helyezkedtek el, és nem a kereskedelemben, így a magyarság teljesen kimaradt a kereskedelemről. Teleki azt is hibának vélte, hogy 1867-ben Andrassy miniszterelnök mindent csak politikai szempontból vizsgált, és nem foglalkozott a kereskedelemmel és az iparral (Teleki 1923, 89.). Hibának tarja azt is, hogy ekkor nagyon extrém gazdasági liberalizmus alakult ki, ami oda vezetett, hogy 1880-ra nagyon erős protekcionizmust kellett bevezetni (Teleki 1923, 90.). Bosznia elfoglalását követően a nép hatalmas nyomást gyakorolt a kormányra, hogy támogassa a honi ipart, ugyanis azt mondták, hogy ha volt pénz Boszniára, akkor legyen pénz a magyar iparra is, így 1872-ben elkezdődött az iparosítás. Ugyanakkor ez mind állami támogatással jött létre, ahogy a vasút és a társadalombiztosítás is. Ugyanakkor az állam nemcsak az ipart, hanem a mezőgazdaságot és a borászatot is fejlesztette (Teleki 1923, 91–93.). Ezt törte meg a háború és a trianoni békediktátum (Teleki 1923, 93.).

Gondot jelent Teleki álláspontja szerint ugyanis, hogy a Kárpát-medence vízrendszere öt különböző országban található, így nagyon nehéz mezőgazdaságot művelni. Míg a folyók felső folyása meredek és gyors, addig a középső és alsó folyása meanderezik az Alföldön. Miután az Alföldön nem lehet árvízvédelmi tározókat létrehozni, így a felső folyásán kell ezt megoldani. A magyar állam nagyon sok árvízvédelmi gátat és csatornát épített. Ezek nagy része a trianoni tragédia után már Magyarország területén kívül volt, így nem lehetett hatékony árvízvédelmi intézkedéseket hozni. Miután ezeket a berendezéseket már nem a magyar állam működteti, és nem is tarják karban, így a magyar állam nem tud megakadályozni olyan árvizeket, amelyek óriási károkat, közöttük gazdasági károkat okoznak. Azáltal, hogy az új határok elszakították az Alföldet a hegyvidéktől, óriási veszélynek teszik ki az Alföldet. Ezen kívül az erdők is szabályozták a folyókat, és akadályozták az árvizeket. Teleki kiemeli, hogy a románok már akkor elkezdték nagy mennyiségben kivágni az erdélyi erdőket, amelyeket a magyarok ültettek. Miután a károk nem az újonnan létrejött Romániában keletkeztek, így nekik ez nem jelentett gondot (Teleki 1923, 94–96.).

A másik gond, amelyre Teleki felhívja a figyelmet, hogy a közhiedelemmel ellentétben Magyarország Trianonban a legjobb gabonatermő vidékeit is elveszítette, ugyanis ezek az Alföld azon részein voltak, amelyeket a délszláv államhoz és Romániához csatoltak (Bácska és Bánság). Teleki már akkor leírta, hogy Magyarország az Alföld azon területeit tartotta meg, amelyek legjobban ki vannak téve az aszálynak és egyéb klimatikus problémáknak, így sajnos ezekkel számolni kell. Emellett Magyarország szinte minden nyersanyagát elveszítette, így redukálták az országot egy pusztán mezőgazdasági országgá (Teleki 1923, 97.).

Teleki azt is leírja, hogy az összes vízenergiáját elveszítette az ország. Az árvízvédelmi víztározók, amelyeket a hegyvidéken épített a magyar állam, egyben vízi erőművek is voltak. Ezek hiánya Teleki szerint az ország energiagazdálkodását teszi ki idegen függésnek. Miután ezt a rendszert már nem egyetlen állam működteti, nem működik egységesen, és ezért nem is működik jól. Leírja, hogy annak érdekében, hogy működjön a mezőgazdaság, a vízgazdálkodást és a vízenergiákat egységesen kell szabályozni (Teleki 1923, 101.).

A történelmi Magyarország egynegyede erdő volt. Ezt elveszítette Magyarország, ezzel együtt a kiváló minőségű faanyagot is. Ami a Trianon utáni Magyarországon megmaradt, az a Dunántúlon található, és kizárólag tűzifaként használható. Míg Trianon előtt Magyarország nagy faanyagexportőr volt, addig Trianon után ezt is importálni kellett. Teleki azt is kiemeli, hogy az üzemanyag-ellátással is gond lesz. Már akkor felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországnak muszáj új földgáz- és kőolajforrásokat találni (Teleki 1923, 106.).

Felhozza külön a vasutat. Ezek a XIV. század óta létező úthálózatot követve sugarasan indulnak Budapestről. Miután az Alföldnek kisebb a népsűrűsége, mint a hegyvidéknek, így nagyon sok szezonális munkás utazott a vasúttal az Alföldre a hegyvidékről. Ezeket a kapcsolatokat az új határok elvágta, így nagyon nehéz volt megoldani a szezonális munkaerőhiányt a mezőgazdaságban. Az Alföldön valójában csak a „vásárvonalon” volt nagyobb a népsűrűség. Ez az a terület, ahol az Alföld találkozik a hegyvidékkel, és ahol a két terület közötti árucseré megvalósult. Ezt a területet úgyszintén elveszítette Magyarország, amivel az Alföld a piacainak egy részét is elveszítette (Teleki 1923, 110.).

Teleki kiemeli, hogy míg a trianoni határok olyan gazdasági problémákat okoztak, amelyek korábban nem léteztek, addig a nemzetiségi problémát nem

oldották meg. A Trianon előtti Magyarországnak 54%-a volt magyarlakta, addig Teleki kifejti, hogy az utódállamok mind soknemzetiségű államok. Míg a csehszlovák állam azt hangoztatja, hogy a lakosság 58%-a csehszlovák, valójában ilyen nemzetiség nem létezik, és a lakoságnak mindössze 46%-a cseh. Románia lakossága 66%-ban román, és a délszláv államnak valóban 70%-a délszláv, de ez valójában három nemzetiséget jelent: szerbet, horvátot, szlovént, vagyis azt a három nemzetiséget, amely benne van az ország nevében. Ott 37,7% szerb, 20,7% horvát és 9% szlovén, így ebben az országban sincs többségi nemzet (Teleki 1923, 111.).

Teleki az egész trianoni békerendszert úgy jellemzi, hogy a nemzetiségi problémákat nemhogy nem oldotta meg, csak fokozta, miközben a tudománytalan módszerekkel meghúzott határok olyan gazdasági problémákat okoztak, amelyeket nem lehet ezen határok között megoldani (Teleki 1923, 112.).

Bemutatja továbbá, hogy a Duna nagyon fontos vízi út a Vaskapu felett, de a Vaskapu nagyon nehezen járható, ezért is volt az, hogy Magyarország más utat választott a tengerhez (Fiume). Így gyakorlatilag az újonnan létrejött Románia – bár közigazgatásilag egy ország – mind a Kárpátok, mind a Vaskapu által ketté van vágva. Magyarország azért költött rengeteg pénzt arra, hogy Fiumét bekösse az ország vasúthálózatába, mert Budapestről egyszerűen nem lehetett elérni a Dunát a Vaskapun keresztül. Szerbia, amelynek a fővárosa úgyszintén a Duna partján van, ahogy Magyarorszáé is, ugyanígy az Adriai-tenger felé orientálta a tengeri kereskedelmét, ugyanis ők nem tudtak könnyen áthatolni a Vaskapun (Teleki 1923, 116.).

Magyarország politikatörténeti bemutatása

Az előadások körülbelül a felénél Teleki áttért az ország politikai történetének a bemutatására. Eddigre a hallgatóságnak nagyjából megvolt arról a képe, hogy milyen terepen volt az egykori Magyarország, hogy mi volt nagy vonalakban az állam története, és hogy milyen gazdasági problémák gyötörték Trianon miatt. Ekkor rátért a magyar alkotmány bemutatására. Fontos, hogy bár közvetlenül

a trianoni döntés előtt több angol „szakértő” tagadta azt, hogy a magyar alkotmány az angol alkotmányhoz hasonlóan egy íratlan, szokásjogon alapuló alkotmány volt, valójában az volt (Wallis 1918a, 433.; Raffay 2023, 242.¹). Leírja, hogy míg a magyar alkotmányt egy arisztokrata alkotmánynak tartja, sokkal demokratikusabb volt, mint sok más európai alkotmány. Franciaországban például háromszor annyian laktak, mint a háború előtti Magyarországon, mégis kétharmad annyi szavazatra jogosult polgára volt, mint Magyarországnak (Teleki 1923, 122.). Nagyon sok idegen származású személy van a magyar nemesség köreiben, akik rövid időn belül magyarrá váltak. Magyarországon nem volt vagyoni cenzus a politikai életben, és nagyon sok nemesi származású személy egyszerű paraszti életet élt. Nem volt olyan nagy különbség az osztályok között, Teleki úgy gondolta, hogy ez a demokratikus rendszer egy nemzeti király alatt nagyon jó fejlődést tudott volna hozni, ha jobban odafigyelnek a gazdasági és ipari fejlesztésre (Teleki 1923, 123.).

Ezt követően Teleki viszonylag sok időt szentel a Kossuth és Széchenyi közötti különbség bemutatásának. Míg Kossuth ismert volt akkor Amerikában, hiszen mindössze hetven év telt el azóta, hogy az amerikai kongresszus előtt mondott beszédet, Teleki egyértelművé teszi, hogy szerinte Széchenyinek volt igaza, ugyanis a reformok bevezetése előtt nagyon fontos megerősíteni a társadalmat (Teleki 1923, 124.). Ugyanakkor leírja, hogy Kossuth – miután elhagyta Magyarországot – külföldről akart fegyveres ellenállást szervezni, és míg nagyon sok szimpátiát kapott külföldről, egyetlen országban sem voltak hajlandók neki segíteni. Ezt követően Teleki körülírja a kiegyezést, majd azon a véleményen van, hogy míg a 48-as törvényeknek egy jelentős része bekerült a kiegyezési törvénybe, nagyon káros volt, hogy Magyarországon a politikai elit két részre szakadt, az egyik a kiegyezéspártiak, a másik a radikális Kossuth-pártiak (Teleki 1923, 128.). 1867 után ugyanakkor Teleki szerint nagy gond volt, hogy a nyugat-európai befolyás miatt a szélsőséges liberalizmus valósult meg, amely egy ilyen soknemzetiségű államban, mint ami-

1 Azonos gondolat jelenik meg mindkét publikációban. Raffay Ernő Seton Watsonra hivatkozik. Wallis nem hivatkozik Seton Watsonra, ahogy Seton Watson sem Wallisra. A gondolatmenet viszont ebben is, és a szlávok elleni állítólagos diszkrimináció terén is megegyezik mindkét írásban. Továbbá Wallis és Seton Watson is tagjai voltak a Brit Királyi Földrajzi Társaságnak.

lyen Magyarország volt, nem alkalmazható. Gond volt továbbá, hogy a kiegyezés nem örvendett egyhangú társadalmi támogatásnak. Hangsúlyozza azt is, hogy a nemzetiségek között nem történt kiegyezés, ahogy a magyarok többsége sem kedvelte Ferenc Ferdinándot. Kiemeli ugyanakkor, hogy annak ellenére, hogy a magyarok nagy többsége egyáltalán nem szerette a szerbeket, ugyanis nehezen tették túl magukat egyes atrocitásokon, amelyeket elkövettek 1848-ban, az egyetlen, aki Bécsben ellenezte Szerbia megtámadását, az a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István volt (Teleki 1923, 132.). Bár a háborúról nem beszélt Teleki az előadáson, azt elmondta, hogy azért jöhetett létre a bolsevizmus a háború után Magyarországon, mert az az ember, aki az első forradalmat csinálta, Károlyi Mihály, aki álcázott bolsevik volt. Ezt követően elég hosszan leírja, hogy milyen volt a szerinte bolsevik Károlyi-kormány (Teleki 1923, 134.), majd az őt követő, még ennél is rosszabb, a módszeres üldözéseket folytató nyíltan bolsevik kormány. Kun Béla nevét ugyanakkor nem mondja ki, de azt elmondja, hogy milyen borzasztó dolgokat csináltak a Lenin-fiúk. Teleki szerint a bolsevizmus olyan rendszer, amely addig működik, míg feléli a meglévő tőkét, ugyanis képtelen működtetni a gazdaságot. Azt számszerűsíti, hogy milyen vagyont tüntettek el a bolsevikok (Teleki 1923, 140.).

Bár Teleki szerint úgy tűnhet Nyugaton, hogy a reakció egy antidemokratikus intézmény, a bolsevizmus a létező leginkább antidemokratikus intézmény, ezért a bolsevizmus elleni reakció maga a demokrácia (Teleki 1923, 140.).

A bolsevizmus leírása után Teleki kifejti, hogy Magyarország ezt követően ismét királyság lett, ugyanis a magyar lakosság 95%-a királyságpárti. Ugyanakkor Magyarországon a királyság az, ami nagyon régóta biztosítja a demokráciát. Teleki ugyanakkor kifejti, hogy azért választottak kormányzót, mert bizonyos reformokra szükség van, mielőtt a király ismét megfelelően tudja gyakorolni a hatalmát a demokráciával összhangban (Teleki 1923, 144.).

A nemzetiségek helyzete Teleki előadásaiban

Az előadások legterjedelmesebb része természetesen a nemzetiségekről szóló rész. Itt az első részben ismét levezeti azt a gondolatmenetet, amelyet korábbi

előadásokban röviden megemlített, hogy mikor milyen hatások révén érkeztek a nemzetiségek Magyarországra. Ugyanakkor itt sokkal hosszabban fejt ki azt, hogy külső erők, elsősorban Ausztria, miért voltak érdekelték abban, hogy kevert nemzetiségű állammá tegyék Magyarországot.

A románokkal kapcsolatban elég hosszan kifejti, hogy nem latin, hanem ázsiai eredetű nép, és azt is tárgyalja, hogy a nyelvük is viszonylag fejletlen, ugyanis a szavaik egy jelentős része más nyelvekből van átvéve, többek között a magyarból. Ilyen példa a *halastó*, ugyanis Teleki szerint erre a románoknak nincs saját szavuk, hanem a magyar elnevezést használják, és úgy írják le, hogy *halasteŭ* (Teleki 1923, 151.).

Mivel Horvátországot nem tekinti Magyarország részének, ezért a horvátokról nem fejt ki a véleményét, ugyanakkor kiemeli, hogy olyan nemzetiség nincs, hogy csehszlovák, hanem a csehek és a szlovákok külön nemzetiségek. Azt is megjegyzi, hogy a németek mellett a szlovákok a másik olyan nemzetiség Magyarországon, amelyik magas kulturális szinttel rendelkezik. Kiemeli, hogy ruszin nemzetiségi mozgalom nincs, de a ruszinok mindig magyar hazafiak voltak (Teleki 1923, 152.). Ugyanakkor Teleki hangsúlyozza, hogy a magyarországi románok és szerbek között sem volt mindenki nacionalista vagy szeparatista. Nagyon sok román sokkolt, amikor Románia hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, és nagyon sok román Magyarország mellett harcolt a háborúban, és a bátorságuk is kiemelkedő volt. Teleki szerint a mindennapi életben nem volt probléma a magyarok és a románok között, ugyanakkor részben a helyi adminisztráció, részben pedig az agitáció az, amely ellentétekhez vezetett (Teleki 1923, 155.). A másik nagy gond, hogy a magyar lakosság lecsökkent majdnem az ország lakosságának a felére, és ez tovább növelte a feszültséget.

Bár valóban igaz, fejt ki Teleki, hogy az állami iskolában az oktatás nyelve a magyar, mindössze az iskolák hatoda volt állami iskola, ugyanis 1867 előtt nem léteztek állami iskolák. Továbbá olyan helyeken, ahol többségében nemzetiségek laktak, megoldották a tantárgyak többségének oktatását nemzetiségi nyelven. A legtöbb ilyen iskola román és szlovák nyelvű volt. Míg Magyarországon akkor 2,9 millió román élt, 2300 román iskola működött, addig a 7 millió romániai románra mindössze 4450 román iskola jutott (Teleki 1923, 158.). Bár Magyar-

országon az összes nemzetiség közül a románoknak volt a legtöbb saját iskolájuk, a magyarországi románok fele nem tudott írni-olvasni. Ez három és félszer annyi, mint a magyar írni-olvasni nem tudók aránya. Ennek bemutatása azért is volt fontos, mert nyugaton a trianoni döntés előtt ezt az adatot arra akarták felhasználni, hogy azt bizonyítsák, hogy a magyarok negatív diszkriminációt folytattak a nemzetiségek ellen. Ugyanakkor Teleki azt is kifejti, hogy a szlovákoknak semmivel sem volt jobb az iskolahálózatuk, mint a románoknak, mégsem volt ennyire sok analfabéta közöttük. Teleki azt is kifejti, hogy Magyarországot azzal vádolják, hogy magyarizálta a nemzetiségeket, miközben a hivatkozott törvényeket soha nem hajtották végre a nemzetiségi területeken, ugyanis ezek kötelezték volna a magyar nyelv oktatását az iskolákban. Viszonylag hosszan kifejti, hogy a túlzottan liberális jogi környezetben valóban nem követelték meg sem azt, hogy a nemzetiségek tagjai megtanuljanak magyarul, sem azt, hogy az iskolák egységes tanterv szerint tanítsanak (Teleki 1923, 160–162.). Elismeri, hogy a magyar állam nem kívánt bővíteni a választójogon, ugyanakkor visszautasítja Seton Watson skót kultúrtörténeti kutató azon vádját, amely arról szól, hogy a magyar hatóságok lefizették a nemzetiségekhez tartozó egyéneket, hogy a magyar jelöltre szavazzanak (Teleki 1923, 165.). Az teljesen világos, hogy Seton Watson minden olyan lehetőséget megragad, amikor azt tudja bizonyítani, hogy a szlávokat elnyomják, és magát a magyarországi szlávok megmentőjeként és védelmezőjeként kívánja bemutatni (Raffay 2023, 240.). Végül Teleki megállapítja, hogy míg az iskolarendszeren keresztül történő magyarizáció vagy nem történt meg, vagy hatástalan volt, addig, bár csekély számban, de történt gazdasági okokból magyarizáció. Ezek jellemzően a magyar jelöltre szavaztak. Ugyanakkor a legtöbb érintett személy gazdasági okokból valóban megtanult magyarul, de megőrizte nemzetiségi identitását (Teleki 1923, 169.).

Kifejti, hogy miközben Magyarországon a nemzetiségek szabadon élhettek a szélsőségesen liberális törvényeknek köszönhetően, a magyar állam soha nem védte a magyar kisebbségeket sem Horvátországban, sem Romániában, ahol a helyi hatóságok nacionalista törvényeket hoztak, és ezzel elnyomták az ott élő magyarokat. Egyik érintett országban sem voltak magyar iskolák, pedig Horvátországban nagyjából 160 ezer magyar élt a háború előtt Teleki szerint, míg

Romániában – bár nem vezettek erről statisztikát – a magyar becslések szerint nagyjából százezer.

Teleki összefoglalja, hogy a magyar állam hibás volt abban, hogy a politikai adminisztráció nem foglalkozott a nemzetiségi ügyekkel, ugyanakkor azzal sem foglalkozott, hogy a törvényeket helyi szinten betartsák. Az államnak még arra sem volt joga, hogy a helyi hivatalnokokat leváltssa, ugyanis azok az adott vármegye hatáskörébe tartoztak. Túl kevés volt az állami kontroll, így helyi szinten a törvényeket nem tartatták be, ugyanakkor sikerült ezzel sok ellenséget csinálni az államnak. Gond volt továbbá, hogy a magyar hatóságok nem foglalkoztak azzal, hogy a magyar állam elleni propagandát terjesztették a helyi nemzetiségi, többnyire önjelölt vezetők, ahogy azzal sem, hogy az idegen, nemzetiségi bankok finanszírozták ezt a tevékenységet legtöbb esetben külföldről (Teleki 1923, 173–174.).

Magyarország háború utáni gazdasági helyzete

Mielőtt Teleki folytatja a nemzetiségi problémát, időt szentel arra, hogy kifejtse, hogy a bankok milyen szerepet töltenek be a magyar gazdaságban. Ez sokkal jobban összefügg a nemzetiségi kérdéssel, mint amennyire elsőre tűnik, ugyanis a bankok jelentős része a nemzetiségek kezében volt, és többek között arra használták, hogy a nemzetiségek szeparatista mozgalmait finanszírozzák. Az első probléma, amelyre Teleki felhívja a figyelmet, hogy a magyar ipart a nagy bankok tulajdonolják, és azok is működtetik (Teleki 1923, 176.). Majd amikor jött a bolsevizmus, elkobozták a földeket és az ipari üzemeket, így felborították a tulajdonviszonyokat. A bolsevizmus bukását követően földet akartak juttatni a gazdáknak, ugyanakkor fontos szempont volt, hogy nem korlátozták a birtokok méretét, és nem osztottak fel birtokokat, kivéve, ha nagyon muszáj volt. Ezzel szemben a trianoni utódállamok mind korlátozták a földbirtok méretét. Magyarországon ezzel szemben az volt a szempont, hogy termeljen. Gond volt például az állatokkal való ellátás (Teleki 1923, 180.).

A másik nagy gond Teleki szerint, hogy a mezőgazdasági termékeket a szabadpiacon kell eladni. Míg sokan azzal érvelnek, hogy az államszocializmust a háború miatt kellett bevezetni a gazdaságban, Teleki szerint Magyarország sokkal kevesebb kárral vészelte volna át a háborút, ha nem hoz ilyen intézkedéseket. A háború alatt Teleki szerint gond volt, hogy Európában az egyik legmagasabb volt Magyarországon az élelmiszer-infláció, ugyanis ez néha 3000-4000%-os volt. Ezt a bolsevizmus és a román megszállás csak még tovább rontotta. A románok nagyon sok mindent elvittek az országból, és ez még jobban megnehezítette az ország gazdasági helyzetét. A magángépjárműveknek például a 88%-át elvitték az országból (Teleki 1923, 183.).

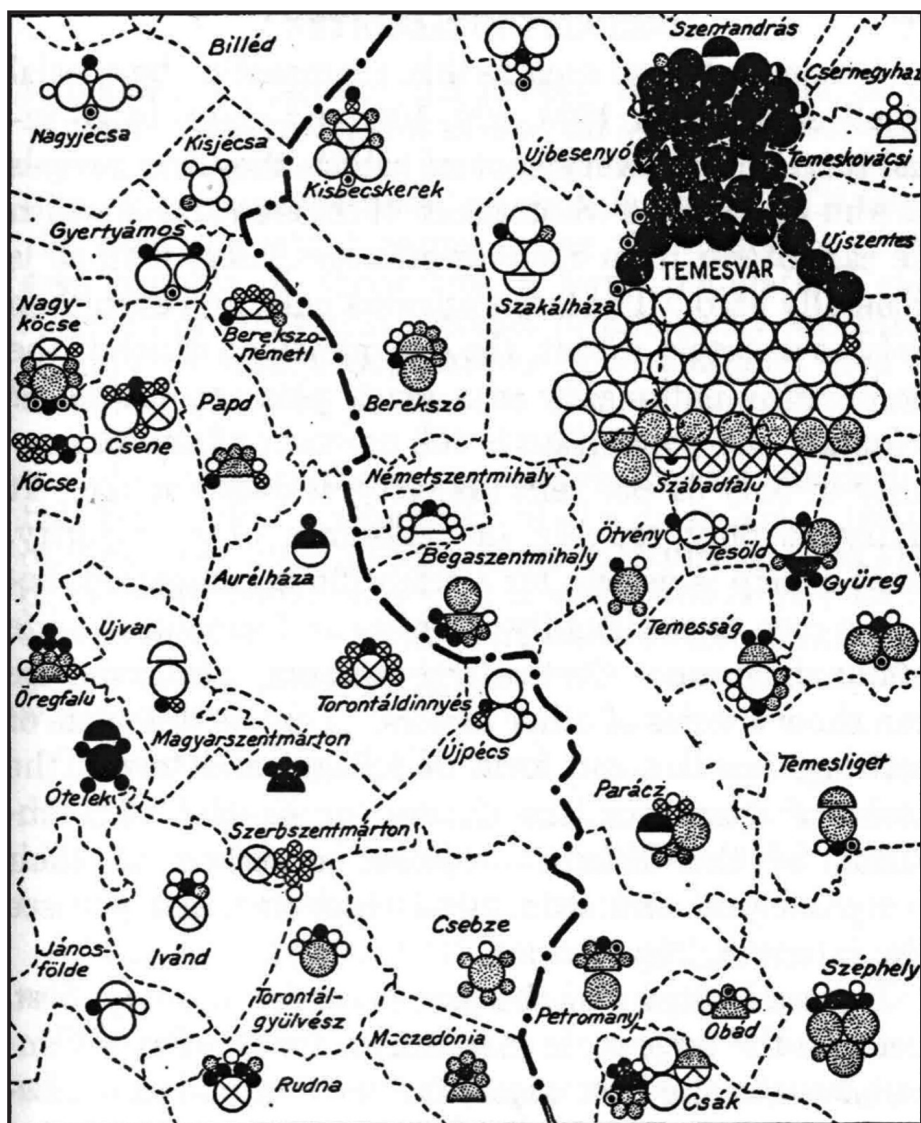
Azt viszonylag hosszan és részletesen kifejti, hogy az elcsatolt területeken élő magyar értelmiségiek át kellett menekülniük Magyarországra, és csak a legcsekélyebb mennyiségben tudták magukkal hozni a tulajdonukat. Őket el kellett szállásolni, és munkájuk sem volt (Teleki 1923, 187.). A gazdasági helyzetet tovább rontotta, hogy miután Magyarországot megfosztották az összes nyersanyagától, importálnia kellett többek között olyan termékeket is, amelyeket korábban exportált. Ezt részletesen kifejti több termékre. Van olyan termék, amelyet olyan területről importáltak, amely korábban Magyarország része volt, de rengeteg olyan termék is van, amelyet kénytelenek máshonnan importálni, például Németországból. Régen Romániából Magyarország kizárólag benzint és petróleumot importált, Trianon után viszont számos olyan terméket importál, mint a faanyag, amely valójában olyan területről jön, amely korábban Magyarország része volt (Teleki 1923, 188.). Teleki ugyanakkor azt is kifejti, hogy a szomszéd országban korlátozzák a Magyarországra irányuló exportot. Románia és Magyarország között csak egy harmadik országon keresztül tud folyni az áruforgalom, ugyanis Románia lezárta a közös határt, és ez még jobban növeli a kereskedelem árát (Teleki 1923, 201.). Hosszan kifejti ezeknek a korlátozásoknak a negatív következményeit, és azt is, hogy ezek miatt a Duna és a Tisza mint nagy vízi utak fel lettek darabolva, és ez még jobban rontja az egész térség gazdaságát. Teleki arra a következtetésre jut, hogy az egész térség gazdaságára nagyon rossz hatással vannak az új határok, és ez nemzetiségtől függetlenül mindenkire negatívan hat.

A nemzetiségi probléma földrajzi elemzése

Az előadás-sorozat utolsó részében Teleki visszatér a nemzetiségi kérdés földrajzi aspektusához. Teleki elsősorban abban látja a problémát, hogy azt hiszik az emberek, hogy Magyarország ugyanolyan, mint Macedónia vagy Albánia, pedig egyetlen ország – akár többnemzetiségű országok esetén – sem lehet olyan, mint egy másik. Gond az, hogy mindenki fel akarja szabadítani a nemzetiségeket, és az államalkotó nemzetet mint elnyomót állítja be (Teleki 1923, 212.). Ugyanakkor azok a propagandisták, akik ezt terjesztik, nem vizsgálták meg a helyzetet tudományosan. A legtöbb nemzetiségi térkép mindössze annyit mutat meg, hogy melyik nemzetiség él többségben egy adott területen, de azt nem mutatja meg, hogy mekkora ez a többség. Külön kiemeli, hogy a brit térképeken a románok messze túl vannak reprezentálva, ugyanis csak azt látjuk, hogy melyik nemzetiség alkotja a többséget. Ez részben azért is van, mert nem mutatja a térkép a népsűrűséget. Teleki ezt követően bemutatja azt a térképet, amelyet a KSH készített 1918-ban, amelyen egy kis félkör 50 lakost ábrázol, a kis kör 100 lakost, a nagy félkör 500 lakost, míg a nagy kör ezer lakost (Teleki 1923, 213–214.).

A KSH által készített térképet újrarajzoltatta Teleki a könyv kiadásához, amelyen csak a kis kört száz lakosra és a nagy kört ezer lakosra használta. Ennek az volt az oka, hogy a könyvet fekete-fehérben nyomtatták, és míg az eredeti térképen a színek jelentették a nemzetiséget, addig ezen a térképen a körben lévő minta. Miután a szlovákok ábrázolására használt minta egy olyan kör, amelynek az egyik fele fehér, a másik fekete, így félkört nem lehetett használni. Ugyanakkor a térképi ábra nagyon jól bemutatja az olvasónak, hogy milyen volt a térkép (Teleki 1923, 215.).

1. ábra. A KSH-térkép Teleki könyvében újarajzolt változata

Forrás: Teleki 1923, 215.

Ezt követően Teleki kifejti, hogy ellenőrizte a magyar statisztikákat, amelyeket pontosnak talált. Nagyon sok példát hoz, amellyel ezt bebizonyítja (Teleki 1923, 218.). Ez azért is fontos, mert 1918-ban, még a béke megkötése előtt B. C. Wallis ennél sokkal hosszabban fejtette ki, hogy mennyire hamisak a magyar statisztikák (Wallis 1918b, 158.). Ezt követően ismét visszatér arra, hogy miért fontos bemutatni a lakosság számát is, és nem csak a nemzetiségét, majd régiókra bontva, szövegesen bemutatja Magyarország etnikai szerkezetét. Azt is kifejti, hogy melyik nemzetiség jellemzően milyen területen és milyen terepviszonyok között él. Megemlíti azt is, hogy valóban léteznek elmagyarosodott szlovákok, de léteznek elszlovákosodott magyarok is, így ez a folyamat kétirányú, és semmiképpen sem állami beavatkozás eredménye. Kitér arra is, hogy a nyugati határszélen élő németek, németiségük megőrzése mellett magyar hazafiak (Teleki 1923, 228.). Fontos, hogy míg a könyv már jóval a soproni népszavazás után jelent meg, az előadásokat ezt megelőzően tartotta, és a könyv változtatás nélkül közli az előadások szövegét, így Teleki nem tudott az akkor még meg nem történt népszavazásra hivatkozni. Teleki ugyanakkor úgy gondolja, hogy a nemzetiségi ellentétek megoldásában nem a tudósoknak, hanem a politikusoknak lenne fontos szerepük, ugyanis ahogy ő fogalmaz, egyfelől politikusok okozták, másfelől ő a német és olasz egységet is úgy tekinti, mint egy soknemzetiségű állam létrejöttét (Teleki 1923, 231.). Ezeket ugyanakkor a legnagyobb nemzeti mozgalomnak is tartja. Úgy véli, hogy míg Magyarország esetében abból indul ki mindenki, hogy a nemzetiségek ellenszenvet tanúsítottak egymás iránt, a kevert nemzetiségű területeken ez a kérdés sokkal bonyolultabb. Egy XVI. századi példát hoz fel, hogy Erdélyben az alkotmány három nemzetiséget ismert el: a székelyt, a szászt és a magyart. Ugyanakkor a magyar Teleki szerint csak névben magyar, és a valóságban nagyon sok nemzetiség található meg benne. Ez szerinte nagyon hasonlít a svájci alkotmányra (Teleki 1923, 132.). Itt egyik oldalról bármelyik nemzetiséghez tartozó személy, függetlenül attól, hogy hol élt, a saját nemzetisége szerint minden esetben a belső ügyeit a saját nemzetisége szerint illetékes hatóságnál intézhette, és a saját nemzetisége szerinti bíróság ítélezett felette. Bár Teleki elismeri, hogy ezt modernizálni kell, de úgy gondolja, hogy alapot szolgáltathat a megoldásnak a többnemzetiségű területeken. Miután Teleki a saját elem-

zése alapján úgy látja, hogy a nemzetiségek életmódjára nagy hatással volt a földrajzi környezet, úgy gondolja, hogy a regionalizmus bevezetése lett volna a megoldás. Ezt azzal is alátámasztja, hogy a Bánságban – etnikailag nagyon vegyes területről van szó – az emberek életmódja, gazdálkodási módja nagyon hasonló (Teleki 1923, 235.). Fontos különbség Teleki szerint viszont az, hogy egymás mellett élnek-e, vagy vannak-e vegyes házasságok. Példaként hozza fel az erdélyi szászokat és a románokat, akik nem házasodtak egymás között. Ilyenkor fordul elő az, hogy akár falun belül is más-más nemzetiséghez tartozónak vallják magukat a lakók, és Teleki külön kiemeli, hogy ha csak általánosságban nézzük a statisztikákat, akkor hamis képet kapunk a nemzetiségi képről. A térképkészítési gyakorlatban ez akkor fordul elő, ha túlgeneralizáljuk a térképet. Ez az a terület, ahol nem lehetséges a nemzetiség elv megvalósítása, amelyhez a politikusok ragaszkodtak, véli Teleki. Teljesen új megközelítésre lett volna szükség, és Teleki azt is ismét hangsúlyozta az előadásában, hogy az új határok nem javítottak a helyzeten, viszont nagyon sok új, eddig nem létező problémát hoztak létre. Külön megemlíti a Nemzetek Ligájának az 1921. április 16-án az Aland-szigetéről készített jelentését, amelyben kiemelik, hogy egy kisebbség nem zavarhatja meg egy állam működését pusztán azért, mert nyelvi vagy vallási okok miatt ki akarnak szakadni az államból (Teleki 1923, 241.). A megoldásnak Teleki szerint tudományos alapon kell nyugodnia. Sokkal fontosabb lenne, ha az emberek sokkal inkább a mindennapi életre figyelnének, mint a nyelvi kérdésekre, ugyanis ez atomizálja a társadalmat. Bár itt már nem fejt ki, hogy mi lenne szerinte a tudományos megoldás, ha visszatekintünk, akkor láthatjuk, hogy nagyon nagy hangsúlyt fektet arra, hogy egyfelől a nemzetiségi problémát Trianonban nem oldották meg, másfelől viszont hatalmas gazdasági problémákat okoztak.

Összefoglaló

Teleki célja egyértelmű volt: amilyen gyorsan csak lehet, tájékoztassa az amerikai tudományos közéletet arról, hogy mi volt a magyarországi valóság. Abban az időben nagyon sokan – többek között a Teleki által is megemléltett Seton

Watson – Magyarországról számos hazugságot terjesztettek, amellyel igazolni kívánták a trianoni döntést. Ezzel szemben Teleki már akkor elmondta, majd leírta, hogy milyen súlyos problémákat okozott Trianon a térség gazdaságában, energiaellátásában és vízgazdálkodásában. A szöveg érdekessége, hogy a gazdasági tényezők sok esetben olyanok, amelyek még sajnós ma is érvényesek, ugyanis Magyarország külföldi kitettsége az energiahordozók terén természetföldrajzi kérdés, amelyet Teleki nagyon jól és pontosan kifejt. Ugyanilyen természetföldrajzi kérdés a vízgazdálkodási és árvízvédelmi kérdés, amely ma is aktuális téma.

IRODALOMJEGYZÉK

- Martin 1923.** Martin, Lawrence: Preface. In: Teleki, Paul: *The Evolution of Hungary and Its Place in European History*. The MacMillan Company, New York, 1923. xiii–xiv.
- Teleki 1923.** Teleki, Paul: *The Evolution of Hungary and Its Place in European History*. The MacMillan Company, New York, 1923.
- Raffay 2023.** Raffay Ernő: *Mr. Trianon. Scotus Viator, a magyarok legnagyobb ellensége*. Kárpátia Stúdió. Köröstárkány–Balatonfőkajár, 2023.
- Wallis 1918a.** Wallis, B. C.: Central Hungary: Magyars and Germans. *The Geographical Review*, 6 (1918) 5. 433. <https://doi.org/10.2307/207700>
- Wallis 1918b.** Wallis, B. C.: The Rumanians in Hungary. *The Geographical Review*, 6 (1918) 2. 158. <https://doi.org/10.2307/207478>

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Amerikai Földrajzi Társaság Levéltára:

Bowman Telekinek augusztus 11-én írt levele (jelzet nélkül)

Teleki Pál Isaiah Bowmannak augusztus 19-én írt levele (jelzet nélkül)